

Павлова І. О.

*кандидат економічних наук, старший викладач
кафедри туристичного бізнесу та рекреації
Одеського національного технологічного університету*

Pavlova Iryna

*Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer
of the Department of Tourism Business and Recreation
Odesa National Technological University*

КОНВЕРГЕНТНІ ТА ДИВЕРГЕНТНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКО-МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ УКРАЇНИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Анотація. В статті сформульовано та реалізовано мету дослідження, яка пов'язана з обґрунтуванням наукового підходу щодо визначення сутнісних ознак, за якими запропоновано відстежувати прояв конвергентних та дивергентних тенденцій інклюзивного розвитку об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та районів, що ідентифікуються як сільсько-міські агломераційні утворення. В процесі дослідження доведено відмінності українського контексту розв'язання наукової проблеми щодо конвергенції, яка проявляється в інклюзивному розвитку соціально-просторових утворень, від міжнародного контексту глобальної економічної конвергенції. Наукова новизна дослідження полягає у визначенні сутності версії клубної конвергенції сільсько-міських агломерацій, що розвиваються на засадах інклюзивності, за адміністративно-територіальною, демографічно-поселенською, ресурсною, галузевою та соціально-просторовою ознаками. Зазначено, що запропонований підхід відкриває нові можливості щодо виявлення конвергентно-дивергентних тенденцій інклюзивного розвитку на рівні окремих ОТГ та районів.

Ключові слова: інклюзивний розвиток, клубна конвергенція, конвергентні та дивергентні тенденції, міжнародний та український контекст, об'єднані територіальні громади, райони, сільсько-міські агломерації, Україна.

Вступ та постановка проблеми. За останні роки набула вагомого теоретичного та практичного значення тема конвергенції розвинених країн та країн, що розвиваються. Проте її дослідження не завжди відбувається з урахуванням дії протилежної тенденції в розвитку цих країн, а саме дивергентної. Для України зазначена проблематика деякою мірою теж є актуальною, як з огляду на реформу територіальної організації суспільства, так й її поступу до євроінтеграції. Враховуючи це, дослідження проблеми інклюзивного розвитку нових агломераційних утворень України, до яких належать ОТГ та райони, набуває доленосного значення для країни у її повоєнному відновленні. Досвід функціонування цих соціально-просторових утворень у довоєнний період і під час війни, свідчить про наявність суперечливих конвергентно-дивергентних тенденцій в їх інклюзивному розвитку. Тому при аналізі означених тенденцій інклюзивного розвитку цих агломерацій доцільно, по-перше, враховувати специфіку українського та міжнародного контексту досліджуваної проблеми, по-друге, визначити ознаки, за якими має відбуватися відстеження вказаних тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження різних аспектів економічної та просторової конвергенції має доволі сталі традиції. Ще на початку 1990-х років була опублікована стаття Барро Р. Дж. і Сала -і- Мартіна Х. [1], в якій містилася констатація ефекту надолуження в умовах сучасного етапу глобалізації відставання бідних країн від багатих за рівнем ВВП на душу населення. Ця публікація спричинила наукову дискусію з цього питання на сторінках фахових зарубіжних періодичних видань. Зокрема з'явилися наукові праці: Хорнера Р. і Халма Д. [2] щодо конвергентної розбіжності між країнами; Папротного Д. [3] – перспектив конвергенції між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються; Кольєра П. [4], Гладовської А. і Пері Б. [5] – про фактори

реальної конвергенцією в європейських країнах. Хан С. [6] аналізує процеси просторової стратифікації та нерівності на прикладі великих міст Південної Кореї; Лі Цянь, Ке Чжан, Цзюнь-Сю Сонг, Вей-І Тан [7] – вплив потоків капіталу та робочої сили на дивергенцію та конвергенцію сільських районів та міст. Гетчер К., Картер Дж., М. дель Кастільо і Пант Й. [8] на прикладі Непалу та Болівії розкривають роль малих міст в інклюзивному розвитку сільської місцевості; Гаскон Ч. С. і Рейнболд Б. [9] висвітлюють проблему впливу виробничих галузей на нерівномірність розвитку міст і сіл.

Серед наукових публікацій українських науковців – значна частка таких, що присвячені просторовій конвергенції. Так теоретичні питання конвергенції висвітлюються Бурлай Т. В. [10], Якушевою О. В. і Павловською А. С. [11], Шибаєвою Н. В., Стороженко І. П. і Бабан Т. О. [12]. Павлов О. І. [13] наводить класифікацію чинників детермінованості інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій; Гринчишин І. М. [14] розкриває роль бюджетних механізмів у забезпеченні добробуту територіальних громад.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З аналізу наукового дискурсу щодо просторової конвергентно-дивергентної проблематики випливає узагальнення, яке свідчить, з одного боку, про нехтування дослідниками дивергенцією, як тенденцією розвитку соціально-просторових утворень, яка є протилежною конвергенції, а також про відсутність в науковому дискурсі зв'язку між процесом інклюзивності сільсько-міських агломерацій та конвергентними та дивергентними тенденціями їх розвитку – з іншого. Саме такий поточний стан наукової розробки зазначеної проблеми й обумовив вибір теми даного дослідження.

Метою дослідження є обґрунтування сутності та проявів конвергентних та дивергентних тенденцій розвитку

сільсько-міських агломерацій України на засадах інклюзивності. Для її реалізації сформульовано завдання щодо розкриття відмінностей між міжнародним та українським контекстом конвергенції; запропонування класифікаційних ознак, за якими мають відстежуватися прояви конвергентних та дивергентних тенденцій; характеристика підходу щодо визначення версії клубної конвергенції інклюзивності сільсько-міських агломераційних утворень.

Результати дослідження. З огляду на мету дослідження, певних пояснень потребує авторське розуміння міжнародного та українського контексту прояву зустрічних конвергентної та дивергентної тенденцій інклюзивного розвитку сільсько-міських агломераційних утворень України.

По-перше, слід враховувати повсюдність поширення сільсько-міських агломерацій в просторових межах нашої країни. Проте до переліку цих агломераційних утворень не відносяться сільські та окремі міські ОТГ, які характеризуються гомогенним складом населення та господарськими функціями без галузевих аграрних ознак. І саме в цьому сенсі проявляється український контекст інклюзивного розвитку цих агломерацій.

Міжнародний контекст інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій України має широке та вузьке тлумачення. У вузькому розумінні цього понятійного конструкту йдеться про використання результатів просторової інклюзивності ОТГ та районів в намаганні нашої країни стати повноправним членом Європейського Союзу. Досягнення ж цієї мети потребує відповідності рівня її соціально-економічного розвитку відповідним стандартам ЄС.

У широкому значенні міжнародного контексту конвергенції та дивергенції мова йде, з одного боку, про її глобальний вимір, тобто економічне зближення розвинених країн й країн, що розвиваються, та схожість конвергентно-дивергентних тенденцій інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій України з подібними процесами, що відбуваються поза її межами – з іншими.

Оскільки перший аспект зазначеної проблеми не є предметом даного дослідження, тому обмежимося лише констатацією, по-перше, того, що Україна перебуває на периферії світової економічної системи, тому її конвергенція з розвиненими країнами поки що є для неї завданням на перспективу, по-друге, ми не поділяємо точку зору Р. Дж. Барро і Х. Сала-і-Мартіна [1] щодо реалістичності надолуження в умовах сучасного етапу глобалізації відставання бідних країн від багатих за рівнем ВВП на душу населення.

Єдиним регіоном, де з 1960-х років було значно підвищено власну частку у глобальному доході, є Східна Азія, в чому важливу роль відіграв економічний підйом Китаю [2].

Вади зазначеного підходу полягають в тому, що прояв конвергенції розглядається без врахування дії протилежної – дивергентної тенденції. Крім того, науковий дискурс прибічників такого спотвореного сходження заперечує динамічність розвитку багатих країн. В такому дослідницькому ракурсі конвергенція постає як односторонній рух, що суперечить тенденціям сучасного економічного розвитку.

При цьому не менш важливим є ігнорування тенденцій довгострокового економічного розвитку на різних фазах глобального ділового циклу, мінливості ринкової кон'юнктури на світових сировинних ринках, низької якості людського капіталу країн, що розвиваються, їх технічної та технологічної відсталості, високої народжуваності в африканських та азійських країнах. Насамкінець, не останнє значення має і некоректність використання статистики, пов'язаної з різною вагою відсоткових пунктів економічного зростання в «багатих» та «бідних» країнах, а також не врахування суттєвої різниці у стартових можливостях зазначених держав [13, с. 9].

Враховуючи наведені положення, зосередимо увагу на проявах конвергентних та дивергентних тенденцій в інклюзивному розвитку сільсько-міських агломерацій, посиляючись на здобутки попередників з досліджуваної проблеми та дотримуючись власної гіпотези щодо детермінованості цього процесу.

Сформулюємо базові наукові положення, які слугують певним дороговказом на шляху пізнання суперечливого суспільного процесу, який знайшов свій відбиток у назві статті:

- об'єктом дослідження є не економічна система, а соціально-просторові утворення, що представляють базовий та районний рівні адміністративно-територіальної устрою України;

- інклюзивний розвиток цих адміністративно-територіальних одиниць має синергетичний ефект згуртованості в межах єдиного простору сіл, селищ, міст й відповідно сільського та міського населення, започаткований реформою децентралізації;

- процес набуття інклюзивності цими агломераційними утвореннями відбувається у три етапи, а саме – залученості, включеності та інтеграції й має на меті формування в їх просторових межах відповідного середовища;

- інклюзивний розвиток сільсько-міських агломерацій є суперечливим суспільним феноменом, в процесі розгортання якого долаються протиріччя в межах парних дихотомій: «відчуженість (відстороненість) – залученість», «ексклюзивність (виключеність) – інклюзивність (включеність)», «сегрегація – інтеграція», тим самим демонструючи сутнісну та морфологічну подібність з конвергенцією та дивергенцією, які в цьому сенсі постають як форма інклюзії та ексклюзії, включеності та виключеності, інтеграції та дезінтеграції;

- конвергентно-дивергентний інклюзивний розвиток агломерацій є детермінованим процесом, вирізняється галузевою та соціально-просторовою спрямованістю з певними ознаками ступеня інклюзивної спроможності, який дотичний до відповідного рівня їх фінансово-економічної спроможності але не є в буквальному сенсі адекватним їй;

- конвергенція та дивергенція є певними маркерами інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій;

- динаміка інклюзивного розвитку агломерацій є похідною від того, яка тенденція – конвергентна чи дивергентна є домінуючою в межах їх простору на момент спостереження.

З урахуванням наведених положень, схилиємося до дослідницької гіпотези щодо клубної версії конвергенції об'єкту дослідження, сутність якої полягає у суперечливому сходженні соціально-просторових утворень, які мають подібну структуру (населенні пункти; населення; територіальний ресурс; інфраструктура, включаючи її соціальну, сервісно-адміністративну, транспортну складові; господарський комплекс з його економічними суб'єктами), приблизно однакові умови розвитку на момент здійснення реформи децентралізації.

Адміністративно-територіальна ознака детермінована завданнями реформи децентралізації публічної влади та управління, які були спрямовані на формування потужних центрів ОТГ та нових районів. За логікою реформи певні населенні пункти залишилися у дореформеному статусі, або ж набули – нового в процесі реформування територіальної організації суспільства. Слід враховувати, що до реформи в Україні було близько 12 тис. адміністративних центрів громад, зараз функціонує 1438 ОТГ та 119 нових районів (до реформи було 490 районів). Таким чином значно зменшилась кількість адміністративно-територіальних одиниць передусім базового рівня, у підпорядкуванні яких стало значно більше громад, ніж раніше. Тобто на місцевому

рівні відбулася реальна концентрація населення, поселень, влади й відповідних повноважень. Отже були прийняті рішення, які сприяли проявам як інклюзивності, так і конвергентності. В реальній практиці функціонування новоутворених ОТГ та районів, їх згуртованість та включеність є протидією дивергентним тенденціям, які можуть бути як проявом самозбереження та ідентичності, так і результатом потягу до перерозподілу владних повноважень. Таким чином формується конфліктне поле неспівпадаючих інтересів представників центральних та периферійних громад, адміністрації районного центру та голів ОТГ.

В ході реформи децентралізації було сформовано 626 сільських ОТГ, що становить 43,5 % від їх загальної кількості, 432 селищних (30,0 %) та 380 (26,5 %) міських громад. Між цими громадами існує суттєва різниця за чисельністю населення та площею, що ставить їх в нерівні умови. Зокрема деякі обласні центри (Вінниця, Житомир, Івано-Франківськ, Луцьк, Суми, Тернопіль) набули статусу й центрів ОТГ. Двадцять найбільших міських ОТГ мають у своєму складі по понад 100 тис. осіб, а десять найменших міських ОТГ менше, ніж по 10 тис. осіб. Така ж сама диференціація існує і між сільськими ОТГ, десять з яких мають у своєму складі по понад 20 тис. осіб, в той час як чисельність населення кожної з двадцяти двох громад не перевищує 3 тис. осіб.

Значна диференціація існує й між районами, вісім найбільших з яких мають у своєму складі по понад 500 тис. осіб, а чисельність населення кожного з дев'яти найменших районів не досягає 100 тис. осіб.

В наведених двох типах ОТГ та районів проявляється конвергентна тенденція. Прояв дивергентної тенденції інклюзивності є домінуючим у відносинах між громадами та районами з різномірним складом населення та їх великими та малими адміністративними центрами.

Важливу роль в оцінці конвергентної та дивергентної тенденції інклюзивного розвитку ОТГ та районів відіграє їх місцезональне по відношенню до обласних центрів (табл. 1).

Згідно даних таблиці, 1, 42,2 % районів мають статус центральних, 37,0 % – напівпериферійних, 21,8 % – периферійних. Найбільша частка першого типу районів припадає на Центральний (56,2 %) та Східний (47,7 %), периферійних – на Південний (35,3 %) регіони.

Розподіл ОТГ по країні за вказаним показником є рівномірним, хоча й з деяким переважанням частки напівпериферійних та периферійних громад. Найбільшим відсоток центральних ОТГ є у Західному (40,1 %), а периферійних – у Східному (49,3 %) та Південному (48,9 %) регіонах.

Отже на підставі цього можна зробити висновок щодо наявності проявів конвергентності та дивергентності

Таблиця 1

Розподіл ОТГ та районів за їх місцезональним у розрізі регіонів та областей України

Регіони, області	Райони: центральні / напівпериферійні / периферійні, кількість	ОТГ		
		Центральні: кількість / відсоток	Напівпериферійні: кількість / відсоток	Периферійні: кількість / відсоток
Північний	5 / 6 / 6	49 / 29,9	44 / 26,8	71 / 43,3
Сумська	1 / 2 / 2	16 / 31,4	15 / 29,4	20 / 39,2
Харківська	3 / 2 / 2	22 / 39,3	13 / 23,2	21 / 37,5
Чернігівська	1 / 2 / 2	11 / 19,3	16 / 28,1	30 / 52,6
Східний	10 / 7 / 4	42 / 17,7	72 / 32,0	111 / 49,3
Дніпропетровська	5 / 2 / –	19 / 22,1	29 / 33,7	38 / 44,2
Донецька	2 / 3 / –	3 / 6,5	19 / 41,3	24 / 52,2
Запорізька	3 / 1 / 1	17 / 25,4	15 / 22,4	35 / 52,2
Луганська	– / 1 / 3	3 / 11,6	9 / 34,6	14 / 53,8
Південний	4 / 7 / 5	46 / 24,0	52 / 27,1	94 / 48,9
Миколаївська	1 / 3 / –	14 / 27,0	18 / 34,6	20 / 38,4
Одеська	2 / 3 / 2	21 / 23,1	20 / 22,0	50 / 54,9
Херсонська	1 / 1 / 3	11 / 22,5	14 / 28,6	24 / 49,8
Західний	12 / 12 / 9	173 / 40,1	166 / 39,1	85 / 20,8
Волинська	1 / 2 / 1	14 / 25,9	23 / 42,6	17 / 31,5
Закарпатська	2 / 1 / 3	18 / 28,2	23 / 35,9	23 / 35,9
Івано-Франківська	4 / – / 2	28 / 45,1	30 / 48,4	4 / 6,5
Львівська	1 / 6 / –	29 / 39,7	33 / 45,2	11 / 15,1
Рівненська	2 / 1 / 1	25 / 39,0	23 / 35,9	16 / 25,1
Тернопільська	1 / 2 / –	22 / 40,0	26 / 43,7	7 / 12,7
Чернівецька	1 / – / 2	37 / 71,1	8 / 15,4	7 / 13,5
Центральний	18 / 12 / 2	127 / 29,4	172 / 39,7	134 / 30,9
Вінницька	2 / 4 / –	15 / 23,9	27 / 42,8	21 / 33,3
Житомирська	1 / 3 / –	20 / 30,3	34 / 51,5	12 / 18,2
Київська	6 / 1 / –	32 / 46,4	21 / 30,4	16 / 23,2
Кіровоградська	2 / 1 / 1	12 / 24,5	21 / 42,9	16 / 32,6
Полтавська	2 / 2 / –	14 / 23,4	19 / 31,6	27 / 45,0
Хмельницька	2 / 1 / –	15 / 25,1	25 / 41,6	20 / 33,3
Черкаська	3 / – / 1	19 / 28,8	25 / 37,9	22 / 33,3
Україна	49 / 44 / 26	437 / 30,4	506 / 35,2	495 / 34,4

Джерело: складено автором за даними офіційної статистики України

інклюзивного розвитку агломераційних утворень, що належать до вказаних регіонів.

Ключову роль в спільному сільсько-міському розвитку на інклюзивних засадах відіграють міста. Їх розподіл за ОТГ та районами дає уявлення про наявність конвергентних або дивергентних тенденцій в інклюзивному розвитку цих соціально-просторових утворень (табл. 2).

Оскільки усі центри областей наразі є й центрами районів, а шість з них також центрами ОТГ, це ставить у привілейоване положення відповідні райони та громади. Відсутність в означеному просторовому середовищі конкурентних цим центрам других за чисельністю населення міст областей, нерівномірний розподіл великих, середніх та малих міст свідчать про потенційні можливості скоріше дивергентних, ніж конвергентних тенденцій інклюзивності громад та районів.

Лише у трьох областях (Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська) розрив у розмірах двох найбільших міст не є разючим, в усіх інших він – доволі значний. Найбільша частка малих міст – у Південному (68,7 %), Західному (60,6 %) та Північному (53,0 %) регіонах. Ці та інші характеристики міст у розрізі областей та регіонів мають бути враховані при аналізі конвергентних та дивергентних тенденцій інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій.

Демографічно-поселенська ознака проявів конвергентності та дивергентності в зазначених агломераційних утвореннях – похідна від історично сформованої системи розселення та є скоригованою логікою реформи децентралізації.

У таблиці 3 містяться узагальнені кількісні демографічні характеристики ОТГ та районів.

Інформація, що представлена в таблиці 3, характеризує, у тому числі, й ступінь демографічного навантаження, яке припадає на ОТГ, міста та райони. Так найбільша кількість ОТГ припадає на райони Східного (17,1%), а найменша – Північного (9,6 %) регіонів. Найвищим рівень концентрації населених пунктів є у Центральному (297,6) та Північному (279,1) регіонах. Відповідно на ОТГ цих двох регіонів припадає найбільша частка населених пунктів.

Ресурсна ознака прояву конвергентних та дивергентних тенденцій в процесі формування сільсько-міського інклюзивного середовища, передусім пов'язана з наявністю в їх межах сільськогосподарських земель. Ці природні ресурси є одним з основних місць прикладання праці населення ОТГ та районів, значна частка якого зайнята в аграрному секторі економіки. Сільськогосподарські землі, як важливий компонент природного середовища, не тільки активно використовуються в сільському господарстві, а й у сфері туризму та в оздоровчо-рекреаційній діяльності. Значно

Таблиця 2

Концентрація міст – адміністративних центрів районів у розрізі областей та регіонів України

Регіони, області	Чисельність населення центру області, осіб	Чисельність населення другого за розміром міста/ області, осіб	Кількість міст з населенням понад 50 тис. осіб	Кількість центрів районів з населенням: понад 100 тис. / від 51 до 100 тис. / менше 50 тис. осіб
<i>Північний</i>	–	–	8	3 / 5 / 9
Сумська	256474	83543 (Конотоп)	3	1 / 2 / 2
Харківська	1421125	53126 (Лозова)	2	1 / 1 / 5
Чернігівська	282747	65880 (Ніжин)	3	1 / 2 / 2
<i>Східний</i>	–	–	33	11 / 3 / 7
Дніпропетровська	968502	603904 (Кривий Ріг)	6	5 / 1 / 1
Донецька	901645	425681 (Маріуполь)	14	2 / 2 / 1
Запорізька	710052	148851 (Мелітополь)	4	3 / – / 2
Луганська	397677	106062 (Алчевськ)	9	1 / – / 3
<i>Південний</i>	–	–	6	3 / 2 / 11
Миколаївська	470011	62426 (Первомайськ)	2	1 / 1 / 2
Одеська	1010537	69932 (Ізмаїл)	3	1 / 1 / 5
Херсонська	279131	44427 (Нова Каховка)	1	1 / – / 4
<i>Західний</i>	–	–	13	7 / 6 / 20
Волинська	215986	67575 (Ковель)	2	1 / 1 / 2
Закарпатська	115449	85569 (Мукачево)	2	1 / 1 / 4
Івано-Франківська	238196	65008 (Калуш)	3	1 / 2 / 3
Львівська	717273	73682 (Дрогобич)	3	1 / 2 / 4
Рівненська	243873	41711 (Вараш)	1	1 / – / 3
Тернопільська	225004	28279 (Чортків)	1	1 / – / 2
Чернівецька	264298	14077 (Сторожинець)	1	1 / – / 2
<i>Центральний</i>	–	–	17	9 / 7 / 16
Вінницька	369739	33754 (Жмеринка)	1	1 / – / 5
Житомирська	261624	73046 (Бердичів)	4	1 / 3 / –
Київська	2952301	207273 (Біла Церква)	3	2 / 1 / 4
Кіровоградська	219776	76096 (Олександрія)	2	1 / 1 / 2
Полтавська	279593	215271 (Кременчук)	2	2 / – / 2
Хмельницька	274452	96896 (Кам'янець-Подільський)	2	1 / 1 / 1
Черкаська	269836	82525 (Умань)	3	1 / 1 / 2
Україна	–	–	77	33 / 23 / 63

Джерело: складено автором за даними офіційної статистики України

Характеристика кількісних показників районів, ОТГ і населених пунктів та демографічного навантаження на них

Кількість центрів ОТГ, що знаходяться від обласного центру на відстані: до 50 км / 51-100 км / понад 100 км	Кількість ОТГ: сільських / селищних / міських	Кількість населених пунктів: сіл/ селищ / міст	Припадає на один район: ОТГ / населених пунктів, одиниць	Припадає на одну ОТГ населених пунктів, одиниць	Припадає на одне місто: ОТГ / населених пунктів, одиниць
Північний (164): 49 /33 /71	164: 51 /65 /48	4746: 4596 /107 /43	9,6 /279,1	28,9	3,8 /110,3
Східний (225): 42 /72 /111	225: 91 /66 /68	3854: 3622 /160 /72	17,1 /183,5	17,1	3,1 /53,5
Південний (192): 46 /52 /94	192: 99 /56 /37	2782: 2665 /83 /34	12,0 /173,8	14,4	5,6 /81,8
Західний (424): 173 /166 /85	424: 197 /111 /116	6925: 6666 /140 /119	12,8 /209,8	16,3	3,5 /58,1
Центральний (433): 127 /172 /134	433: 188 /134 /111	9526: 9238 /186 /102	13,5 /297,6	22,0	4,2 /93,3
В цілому по Україні (1438): 437 /506 /495	1438: 626 /432 /380	27833: 26788 /676 /369	12,0 /233,8	19,3	3,8 /75,4

Джерело: складено автором за даними офіційної статистики України

зросла роль земельних ресурсів як просторового базису розширення міських меж, розміщення нового виробництва, інфраструктури, об'єктів соціального призначення, житла. Водночас сільськогосподарські угіддя залишаються основним засобом агровиробництва.

Однак при здійсненні аналітики з досліджуваної проблеми слід брати до уваги й процес деіндустріалізації України, свідченням чого є скорочення кількості населення, зайнятого в промисловості. Водночас частка населення, зайнятого в третинному секторі зростає. Кількість та частка осіб, зайнятих в сільському, лісовому та рибному господарстві змінилися несуттєво, проте залишаються значними у порівнянні з розвиненими країнами. Це свідчить про наявність людського потенціалу, який має бути використовуватися більш раціонально й на користь інклюзивності.

Беручи до уваги історичний поділ праці, для сіл, частково селищ, невеликих міст характерна аграрна та агропромислова спрямованість господарської діяльності.

В таблиці 4 наведено кількісну характеристику галузевої спрямованості інклюзивного розвитку агломерацій.

Як свідчать дані таблиці 4, агломерації з домінуючою аграрною галузевою спрямованістю інклюзивного розвитку найбільшою мірою є типовими для Центрального, Південного та Західного регіонів. В перших двох випадках це пов'язано з наявністю значної частки сіл і сільського населення, достатньою забезпеченістю сільськогосподарськими землями та відсутністю великої кількості

промислово розвинених центрів. Західний регіон хоча й має обмежену кількість сільськогосподарських угідь, проте вирізняється серед інших кількісним переважанням сільського населення над міським. Водночас наявність тут природних умов для гірськолижного туризму та рекреаційно-оздоровчої діяльності, як і для літнього відпочинку та оздоровлення – в південних областях, дає підстави вважати домінуючою для відповідних сільсько-міських агломерацій саме сервісну спрямованість розвитку.

Наявність в просторових межах окремих районів різногалузевої спрямованості інклюзивного розвитку має неоднозначні наслідки щодо прояву тут конвергентності та дивергентності: диверсифікація видів господарської діяльності сприяє підвищенню ефективності економічної діяльності, а лобювання містечкових інтересів на користь однієї з галузей веде до конфлікту інтересів протилежних сторін. На рівні ОТГ галузева диверсифікація посилює конвергентну тенденцію.

Соціально-просторову спрямованість інклюзивного розвитку сільсько-міських агломераційних утворень представлено в таблиці 5.

Якщо порівняти інформацію, яка міститься в таблиці 5, з даними таблиці 4, то можна відслідкувати певну аналогію: значна частина сільсько-міських агломераційних утворень з аграрною галузевою спрямованістю інклюзивного розвитку демонструють ознаки й відповідної руральної спрямованості й навпаки переважно промисловою – урбанної. Серед агломерацій зі збалансованою

Таблиця 4

Галузева спрямованість інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій у розрізі регіонів

Кількість районів у розрізі регіонів (одиниць)	Спрямованість інклюзивного розвитку		
	Переважно аграрна, одиниць (відсоток)	Переважно промислова, одиниць (відсоток)	Переважно сервісна, одиниць (відсоток)
Північний (17)	7 (41,2)	10 (58,8)	–
Східний (21)	8 (38,1)	12 (57,1)	1 (4,8)
Південний (16)	10 (62,5)	4 (25,0)	2 (12,5)
Західний (33)	20 (60,6)	8 (24,2)	5 (15,2)
Центральний (32)	23 (71,9)	9 (28,1)	–
В цілому по Україні (119)	68 (57,1)	43 (36,1)	8 (6,8)

Джерело: складено автором за даними офіційної статистики України

Соціально-просторова спрямованість інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій у розрізі регіонів

Кількість районів у розрізі регіонів (одиниць)	Спрямованість інклюзивного розвитку		
	Руральна, одиниць (відсоток)	Урбанна, одиниць (відсоток)	Збалансована рурально-урбанна, або урбанно-руральна, одиниць (відсоток)
Північний (17)	8 (47,05)	6 (35,3)	3 (17,65)
Східний (21)	6 (28,55)	12 (57,1)	3 (14,35)
Південний (16)	10 (62,5)	4 (25,0)	2 (12,5)
Західний (33)	21 (63,6)	6 (18,2)	6 (18,2)
Центральний (32)	21 (65,6)	8 (25,0)	3 (9,4)
В цілому по Україні (119)	66 (55,5)	36 (30,1)	17 (14,4)

Джерело: складено автором за даними офіційної статистики України

соціально-просторовою спрямованістю розвитку значна їх частка припадає на Західний та Північний регіони.

Та чи інша соціально-просторова ознака прояву конвергентних та дивергентних тенденцій значною мірою є похідною від галузевої ознаки й має таку ж саму природу прояву.

Висновки. В процесі підтвердження гіпотези дослідження щодо версії клубної конвергенції в розвитку сільсько-міських агломерацій на засадах інклюзивності, було доведено її відмінність, як суперечливого (конвергентно-дивергентного) сходження ОТГ та районів України, від глобальної економічної конвергенції.

Запропонований підхід щодо відстеження прояву конвергентних та дивергентних тенденцій інклюзивного розвитку сільсько-міських агломераційних утворень доцільно здійснювати окремо за такими ознаками:

– адміністративно-територіальною – в межах центрів ОТГ та районів, центральних, напівпериферійних та периферійних громад та районів;

– демографічно-поселенською – в межах ОТГ з населенням понад 100 тис. осіб; до 10 тис. осіб; від 10 до 100 тис. осіб, а також районів – з населенням понад 500 тис. осіб; до 100 тис. осіб; від 100 до 500 тис. осіб;

– ресурсною – з визначенням достатньо ресурсно забезпечених; помірно ресурсно забезпечених; недостатньо ресурсно забезпечених агломерацій;

– галузевою – з урахуванням переважно аграрних; переважно промислових; переважно сервісних; збалансованих (аграрно-промислово-сервісних) агломераційних утворень;

– соціально-просторовою – з урахуванням переважно руральних; переважно урбанних; збалансованих (рурально-урбанних або урбанно-руральних) сільсько-міських агломерацій.

Виявлено два клуби конвергенції – громадівський, що відповідає базовому (перший) рівню адміністративно-територіальних одиниць, та районний, адекватний його другому рівню. В просторових межах цих агломераційних утворень проявляються, як конвергентна, так і дивергентна тенденції, одна з яких є домінуючою. Якщо такою є конвергенція, це значною мірою сприяє інклюзивному розвитку сільсько-міських агломерацій.

Використання запропонованого підходу відкриває нові можливості для здійснення на його основі подальших наукових досліджень щодо виявлення конвергентно-дивергентних тенденцій інклюзивного розвитку окремих ОТГ та районів.

Список використаних джерел:

- Barro R. J. and Sala -i- Martin X. Convergence. *Journal of Political Economy*. University of Chicago Press. 1992. Vol. 100 (2). P. 223–251. DOI: <https://doi.org/10.1086/261816>
- Horner R., Hulme D. Global Development, Converging Divergence and Development Studies: A Rejoinder. *Development and Change*. 2019. Vol. 50 (2). P. 495–510. DOI: <https://doi.org/10.1111/dech.12496>
- Paprotny D. Convergence Between Developed and Developing Countries: A Centennial Perspective. *Social Indicators Research*. 2021. Vol. 153. P. 193–225. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-020-02488-4>
- Collier P. Achieving Socio-Economic Convergence in Europe. *Intereconomics*. 2020. Vol. 55. № 1. P. 5–12. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10272-020-0861-9>
- Głodowska A. and Pera B. On the Relationship between Economic Integration, Business Environment and Real Convergence: The Experience of the CEE Countries. *Economies*. 2019. Vol. 7. № 54. P. 1–19. DOI: <https://doi.org/10.3390/economies7020054>
- Han S. Spatial stratification and socio-spatial inequalities: the case of Seoul and Busan in South Korea. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2022. Vol. 9 (1). P. 1–14. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-022-01035-5>
- Li Qian, Ke Zhang, Jun-Xiu Song, and Wei-Yi Tang. Regional Differences and Convergence of Urban-Rural Integration Development from the Perspective of Factor Flow. *Journal of Environmental and Public Health*. 2022. Article ID 2695366. P. 1–15. DOI: <https://doi.org/10.1155/2022/2695366>
- Hatcher C., Carter J., Castillo M. del, Pant Y. Rural-urban inkages. Small and medium-sized towns – an untapped potential for inclusive development? *Rural 21 International Journal for Rural Development*. 2018. URL: <https://www.rural21.com/english/covid-19-dossier/detail/article/small-and-medium-sized-towns-an-untapped-potential-for-inclusive-development.html> (дата звернення: 14.04.2023).
- Gascon C. S., Reinbold B. Industry Mix May Help Explain Urban-Rural Divide in Economic Growth. 2019. URL: <https://www.stlouisfed.org/publications/regional-economist/second-quarter-2019/urban-rural-divide-economic-growth> (дата звернення: 15.04.2023).
- Бурлай Т. В. Соціально-економічна конвергенція: теорія та практика : монографія. Київ : ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2019. 364 с.
- Якушева О. В., Павловська А. С. Еволюція теорії конвергенції в контексті інтеграції соціально-економічної системи регіонів. *Збірник наукових праць ЧДТУ*. 2022. Випуск 64. С. 14–26. DOI: <https://doi.org/10.24025/2306-4420.64.2022.255806>

12. Шибасва Н. В., Стороженко І. П., Бабан Т. О. Інструментарій теорії конвергенції в економічній науці та практиці регіональної політики України. *Економіка та управління АПК*. 2022. № 1. С. 85–95.
13. Павлов О. І. Процес конвергенції глобального економічного розвитку. *Причорноморські економічні студії*. 2022. Випуск 73. С. 7–12. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.73-1>
14. Гринчишин І. М. Соціально-економічна диференціація територіальних громад в контексті формування нової парадигми регіонального розвитку. *Економіка та суспільство*. 2020. Випуск 22.

References:

1. Barro R. J. and Sala -i- Martin X. (1992) Convergence. *Journal of Political Economy*. University of Chicago Press, vol. 100 (2), pp. 223–251. DOI: <https://doi.org/10.1086/261816>
2. Horner R., Hulme D. (2019) Global Development, Converging Divergence and Development Studies: A Rejoinder. *Development and Change*, vol. 50 (2), pp. 495–510. DOI: <https://doi.org/10.1111/dech.12496>
3. Paprotny D. (2021) Convergence Between Developed and Developing Countries: A Centennial Perspective. *Social Indicators Research*, vol. 153, pp. 193–225. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-020-02488-4>
4. Collier P. (2020) Achieving Socio-Economic Convergence in Europe. *Intereconomics*, vol. 55, no. 1, pp. 5–12. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10272-020-0861-9>
5. Głodowska A. and Pera B. (2019) On the Relationship between Economic Integration, Business Environment and Real Convergence: The Experience of the CEE Countries. *Economies*, vol. 7, no. 54, pp. 1–19. DOI: <https://doi.org/10.3390/economies7020054>
6. Han S. (2022) Spatial stratification and socio-spatial inequalities: the case of Seoul and Busan in South Korea. *Humanities and Social Sciences Communications*, vol. 9 (1), pp. 1–14. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-022-01035-5>
7. Li Qian, Ke Zhang, Jun-Xiu Song, and Wei-Yi Tang (2022) Regional Differences and Convergence of Urban-Rural Integration Development from the Perspective of Factor Flow. *Journal of Environmental and Public Health*. Article ID 2695366, pp. 1–15. DOI: <https://doi.org/10.1155/2022/2695366>
8. Hatcher C., Carter J., Castillo M. del, Pant Y. (2018) Rural-urban inkages. Small and medium-sized towns – an untapped potential for inclusive development? *Rural 21 International Journal for Rural Development*. Available at: <https://www.rural21.com/english/covid-19-dossier/detail/article/small-and-medium-sized-towns-an-untapped-potential-for-inclusive-development.html> (accessed 14 April 2023).
9. Gascon C. S., Reinbold B. (2019) Industry Mix May Help Explain Urban-Rural Divide in Economic Growth. Available at: <https://www.stlouisfed.org/publications/regional-economist/second-quarter-2019/urban-rural-divide-economic-growth> (accessed 15 April 2023).
10. Burlaj T. V. (2019) *Socialjno-ekonomichna konverghencija: teorija ta praktyka* [Socio-economic convergence: theory and practice]. Kyiv: State University “Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine”.
11. Jakusheva O. V., Pavlovsjka A. S. (2022) Evoljucija teoriji konverghenciji v konteksti integraciji socialjno-ekonomichnoji systemy rehioniv [The evolution of the theory of convergence in the context of the integration of the socio-economic system of regions]. *A collection of scientific papers of ChDTU*, vol. 64, pp. 14–26. DOI: <https://doi.org/10.24025/2306-4420.64.2022.255806>
12. Shybajeva N. V., Storozhenko I. P., Baban T. O. (2022) Instrumentarij teoriji konverghenciji v ekonomichnij nauci ta praktyci rehionaljnoji polityky Ukrajinji [Toolkit of convergence theory in economic science and practice of regional policy of Ukraine]. *Economy and management of agriculture*, no. 1, pp. 85–95.
13. Pavlov O. I. (2022) Proces konverghenciji gholbaljnogho ekonomichnogho rozvytku [The process of convergence of global economic development]. *Black Sea Economic Studies*, vol. 73, pp. 7–12. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.73-1>
14. Ghrynchysyn I. M. (2020) Socialjno-ekonomichna dyferenciacija terytorialjnykh ghromad v konteksti formuvannja novoji paradyghmy rehionaljnogho rozvytku [Socio-economic differentiation of territorial communities in the context of the formation of a new paradigm of regional development]. *Economy and society*, vol. 22. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-61>

CONVERGENT AND DIVERGENT TRENDS OF INCLUSIVE DEVELOPMENT OF RURAL-URBAN AGGREGATIONS OF UKRAINE: INTERNATIONAL AND UKRAINIAN CONTEXT

Summary. The article deals with the theoretically and practically relevant problem of the manifestation of convergent and divergent trends in the inclusive development of UTC and regions of Ukraine, which are identified as rural-urban agglomerations. For our country, the specified issue is of crucial importance both from the point of view of the successful completion of the reform of decentralization of public power and management, which began in the pre-war period, and the prospects of her accession to the EU. In view of this, the purpose of the study is to justify the scientific approach to the definition of essential features, which are used to monitor the manifestation of convergent and divergent trends in the inclusive development of rural-urban agglomeration formations. For her implementation, the following tasks were formulated: to reveal the differences between the Ukrainian and international context of convergence; to propose classification signs by which manifestations of convergent and divergent tendencies should be monitored; to characterize the scientific approach to defining the club convergence version of the inclusivity of rural-urban agglomerations. The achievement of the research goal was facilitated by the use of scientific works of Ukrainian and foreign scientists on the specified problem, systemic, institutional and synergistic approaches, of the principle of interdisciplinarity, comparative method, methods of SWOT-analysis, analysis and synthesis. The kinship of the processes of convergence and inclusivity, which take place in a common space, is argued: as a result of inclusive development, contradictions within such paired dichotomies as “alienation (detachment) – involvement” are overcome; “exclusivity (exclusion) – inclusiveness (inclusion)”; “segregation – integration”; thereby manifesting its essential and morphological similarity with convergence and divergen, which in this sense appear as a form of inclusion and exclusion, integration and disintegration. The scientific novelty of the study lies in the defined essence of the club convergence version of the inclusive development of rural-urban agglomerations according to administrative-territorial, demographic-settlement, resource, industry and socio-spatial feature. Based on the results of the research, certain generalizations were made, practical recommendations were given, and it was noted that the proposed scientific approach opens up new opportunities for identifying convergent-divergent trends of inclusive development at the level of individual UTC and districts.

Key words: inclusive development, club convergence, convergent and divergent trends, international and Ukrainian context, united territorial communities, districts, rural-urban agglomerations, Ukraine.